

**Funkcjonowanie Krajowego Mechanizmu Prewencji jako metody poprawy jakości
pracy młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków
socjoterapii - wystąpienie prof. Ireny Lipowicz, Rzecznika Praw Obywatelskich.**

Szanowni Państwo,

Pod wpływem zmieniającej się rzeczywistości społecznej, a w szczególności świadomości obywateli, zagadnienie przestrzegania praw człowieka przestaje być tematem pomijanym. Zainteresowanie tą problematyką jest coraz bardziej widoczne zarówno w dyskursie medialnym, jak i politycznym, prawniczym. Jest to wyraz rosnącego przekonania każdego z nas o niezbędności przestrzegania w życiu społecznym zasady poszanowania drugiego człowieka, bez względu na to w jakiej sytuacji się znajduje. Mimo istniejących uniwersalnych praw człowieka i podstawowych wolności zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, istnieje również system regulacji prawnych uwzględniający prawa osób, które z różnych względów są słabsze, wymagają szczególnej ochrony ze względu na warunki, w jakich przebywają. W swoim wystąpieniu chciałabym zwrócić uwagę na sytuację nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, jednocześnie przybliżając Państwu funkcjonowanie Krajowego Mechanizmu Prewencji i rolę, jaką odgrywa w zakresie ochrony praw osób pozbawionych wolności.

Geneza wprowadzenia stałego monitoringu miejsc zatrzymań wynika z faktu, że osoby przebywające w takich miejscach – z definicji zamkniętych na świat zewnętrzny - są bardziej narażone na różnego rodzaju nadużycia. Mogą one wynikać na przykład: z polityki kryminalnej państwa, braku środków finansowych na zapewnienie odpowiednich warunków, niewłaściwego przygotowania pracowników, braku odpowiedniego systemu nadzorowania takich miejsc. Poszanowanie praw osób pozbawionych wolności zależy wyłącznie od władz odpowiedzialnych za miejsca zatrzymań. Procesy społeczne zachodzące w strukturach takich miejsc jak i zachowania osób poddanych silnemu stresowi i presji w szczególności generują sytuacje prowadzące do łamania praw człowieka. Toteż system funkcjonowania miejsc „zamkniętych” powinien być jak najbardziej przejrzysty i nastawiony na współpracę ze środowiskiem otwartym, dzięki czemu zmniejsza się ryzyko występowania wszelkich nadużyć.

Z tego też powodu, w 2002 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku przyjęło Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (zwanego dalej OPCAT). Protokół ten został ratyfikowany przez Rzeczypospolitą Polską w dniu 2005 r., stanowi zatem część polskiego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowany, zgodnie z treścią art. 91 Konstytucji RP. Ponadto, ratyfikując powyższy Protokół, Polska zobowiązała się wyznaczyć bądź utworzyć niezależny krajowy mechanizm prewencji, w celu zapobiegania torturom na poziomie krajowym (art. 17 OPCAT). W związku z tym, w dniu 18 stycznia 2008 r. Rzecznikowi Praw Obywatelskich powierzono oficjalnie pełnienie funkcji Krajowego Mechanizmu Prewencji. Wykonywanie bowiem przez polskiego Ombudsmana zadań Mechanizmu gwarantuje wymaganą przez Protokół funkcjonalną niezależność oraz niezależność jego personelu.

Istotą działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji są regularne wizytacje zapobiegawcze miejsc zatrzymań. Zgodnie z definicją art. 4 OPCAT, pod tym ostatnim pojęciem kryją się wszystkie miejsca pozostające pod jurysdykcją i kontrolą Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie przebywają lub mogą przebywać osoby pozbawione wolności na podstawie polecenia organu władzy publicznej bądź za jego namową, zgodą lub przyzwoleniem. Z kolei pozbawienie wolności oznacza jakąkolwiek formę zatrzymania lub uwięzienia bądź umieszczenia osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiegokolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej.

Tak szerokie ujęcie definicji pojęcia pozbawienia wolności oraz miejsc zatrzymań oznacza, iż zadaniem Krajowego Mechanizmu Prewencji w Polsce jest przeprowadzanie wizytacji w około tysiącu różnego rodzaju jednostek. Są to między innymi zakłady karne, areszty śledcze, pomieszczenia dla osób zatrzymanych jednostek organizacyjnych Policji, izby wytrzeźwień, domy pomocy społecznej, ośrodki strzeżone dla cudzoziemców, szpitale psychiatryczne, jak i placówki dla nieletnich. Konieczne jest zwrócenie uwagi, iż w myśl definicji OPCAT, przez nieletnich pozbawionych wolności rozumie się nie tylko wychowanków zakładów poprawczych, schronisk dla nieletnich i policyjnych izb dziecka, ale również nieletnich przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii. Mimo iż te dwa ostatnie rodzaje placówek *de facto* nie mają charakteru zamkniętego, to umieszczona w nich młodzież przebywa w nich na mocy postanowienia sądu, który działając w trybie art. 6 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, wydał

postanowienie o zastosowaniu środka wychowawczego polegającego na izolacji. A zatem wychowankowie ośrodków mieszczą się w definicji osób pozbawionych wolności, a placówki wychowawcze w kategorii miejsc zatrzymań, określonych w art. 4 Protokołu fakultatywnego do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania.

Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji mają na celu ochronę osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. W przypadku osób nieletnich zadania te są zbieżne z założeniami zawartymi w art. 37 pkt a Konwencji o prawach dziecka. Zgodnie z nimi, Państwa-Strony zapewnią, aby żadne dziecko nie podlegało torturowaniu bądź okrutnemu, niehumanitarnemu, czy poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Przepis ten współgra również z ogólnym zakazem poddawania kogokolwiek torturom ani okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu oraz zakazem stosowania kar cielesnych, zawartym w art. 40 Konstytucji RP. Poza tym, zgodnie z art. 37 pkt c Konwencji, Państwa-Strony zapewnią, aby każde dziecko pozbawione wolności było traktowane humanitarnie i z poszanowaniem wrodzonej godności jednostki ludzkiej, w sposób uwzględniający potrzeby osoby w danym wieku.

Zgodnie z zaleceniami międzynarodowymi, odnoszącymi się do funkcjonowania krajowych mechanizmów prewencji, wizytacje w placówkach dla nieletnich, w tym w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i socjoterapii są przeprowadzane bez uprzedzenia i trwają zwykle dzień lub dwa. W ich trakcie przedstawiciele Rzecznika, w składzie interdyscyplinarnym oraz zróżnicowanym pod względem płci, dokonują oglądu wizytowanej jednostki, jej instalacji, urządzeń, sanitariatów oraz innych pomieszczeń z których korzystają nieletni. Przeprowadzają również na osobności rozmowy z wybranymi losowo wychowankami, w sposób uniemożliwiający zapoznanie się osobom postronnym z treścią udzielanych odpowiedzi. Analizowana jest również dokumentacja placówki. Poza tym, do składu zespołu wizytacyjnego Krajowego Mechanizmu Prewencji są włączani lekarze ogólni, psychiatry, psycholodzy lub inni specjaliści, których obecność w danej jednostce jest potrzebna do dokonania rzetelnej oceny sposobu traktowania osób pozbawionych wolności.

W następstwie wizytacji opracowywane jest sprawozdanie, a właściwym władzom przedstawiane są rekomendacje. Wydawane zalecenia mają przede wszystkim na celu poprawę traktowania oraz warunków bytowych nieletnich, jak również zapobieganie torturom i innym formom okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Mechanizm kieruje się przy tym m.in. normami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

W dotychczasowej działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji, czyli od połowy 2008 r. do dnia dzisiejszego, przeprowadzono wizytacje zapobiegawcze w 27 młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz w 8 młodzieżowych ośrodkach socjoterapii (*stan na 1.04.2011*).

Warunki bytowe w wizytowanych jednostkach były zróżnicowane. Niemniej jednak, w większości placówek podopieczni mieli zapewnione bardzo dobre warunki higieniczno – sanitarne, odpowiednie warunki do nauki oraz spędzania czasu wolnego. Pomieszczenia placówek były w większości odnowione, widoczna była dbałość o utrzymanie porządku i czystości, zarówno w pokojach, jak i na korytarzach. W innych zwrócono z kolei uwagę na konieczność przeprowadzenia generalnych, bądź doraźnych remontów części pomieszczeń. Odnosiło się to do pomieszczeń sanitarnych, kuchni, sal gimnastycznych, czy też pokoi wychowanków. W wielu wizytowanych placówkach zwracano szczególną uwagę na odpowiednie wyposażenie pomieszczeń sanitarnych, w taki sposób, aby zapewniały one korzystanie z nich w warunkach zapewniających intymność.

W niektórych ośrodkach spotkano się z praktyką stosowania nieregulaminowych kar dyscyplinarnych oraz odpowiedzialności zbiorowej. Zdarza się w praktyce ośrodków, że za naruszenie dyscypliny przez jednego z wychowanków, stosuje się wobec pozostałych nieletnich kary, np. w postaci: zakazu dla wszystkich wychodzenia na świeże powietrze oraz zakaz kontaktu telefonicznego z rodzicami, zamykania całej grupy w świetlicy, zmniejszenia wszystkim podopiecznym kieszonkowego, nakazu całej grupie robienia przysiadów lub wprowadzenia innych zakazów, np. korzystania z sali komputerowej. Stosowanie takiej formy odpowiedzialności zbiorowej jest niedopuszczalne i może zostać uznane za przejaw niehumanitarnego karania. Ponadto, w katalogu środków dyscyplinarnych niektórych placówek zawarto kary w postaci pracy na rzecz ośrodka lub ćwiczeń fizycznych. W mojej ocenie, tego typu kary mogą zaowocować u nieletnich wypaczeniem właściwego obrazu pracy pojmowanej jako podstawowej formy samodzielnego utrzymania. Również aktywność sportowo-ruchowa nie może być karą, gdyż jest to element zajęć szkolnych służących wzmocnieniu kondycji fizycznej, które nie mogą być postrzegane jako konsekwencja negatywnego zachowania. Każdorazowo rekomendowano zaprzestanie stosowania tego typu kar.

Jeżeli chodzi o ocenę sposobu traktowania nieletnich umieszczonych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i socjoterapii, nie zawsze była ona pozytywna. Pojawiały się bowiem sygnały świadczące o niedopuszczalnym zachowaniu pracowników tych placówek. W niektórych placówkach podopieczni w rozmowach indywidualnych lub

grupowych wskazali na wychowawców, którzy poniżają werbalnie oraz używają w stosunku do nich przemocy fizycznej. Szczególnie niepokojącym okazały się wypowiedzi niektórych wychowanków, którzy przyznali, iż byli świadkami zarówno stosowania przemocy fizycznej, jak i publicznego obrażania wychowanków, lecz nie mieli świadomości, iż takie zachowanie pracownika jest niedopuszczalne. Wskazywano na konkretne sytuacje, których osoby wizytujące nie były w stanie zweryfikować, jednak wszelkie ustalenia pozwalały sądzić, iż istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że niewłaściwe formy zachowania ze strony kadry pedagogicznej rzeczywiście mają miejsce. Każdorazowo przedstawiciele Rzecznika zalecali dyrektorom placówek monitorowanie zasygnalizowanych zjawisk oraz podjęcie działań prewencyjnych. Zdarzały się również takie sytuacje, w których odebrane od nieletnich skargi potraktowane zostały jako zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa i przekazano je do prokuratury.

Poza kwestią właściwego traktowania nieletnich, w czasie wizytacji weryfikowano, czy wychowankom zapewnia się dostęp do zajęć na świeżym powietrzu. Jak się okazuje, podobnie jak w innych placówkach dla nieletnich, również w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i socjoterapii występuje problem z dostępem nieletnich do zajęć na świeżym powietrzu. Rzecznik Praw Obywatelskich skierował w tej sprawie, w dniu 12 sierpnia 2009 r., wystąpienie generalne do Ministra Edukacji Narodowej, prosząc o rozważenie potrzeby podjęcia inicjatywy ustawodawczej, zmierzającej do właściwego uregulowania zasad i warunków zapewnienia nieletnim, w czasie pobytu w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, prawa do codziennych zajęć na świeżym powietrzu. Szczegółowe informacje na temat dalszych ustaleń w tej sprawie zawarte są w materiałach konferencyjnych, zawierających zestawienie najważniejszych wystąpień generalnych dotyczących funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapii. Należy jednak podkreślić, iż sytuacja w tym zakresie poprawia się. Z roku na rok, osoby wizytujące stwierdzają coraz mniej takich przypadków. Niewątpliwie jest to zasługa wzajemnej współpracy i wymiany doświadczeń.

We wszystkich wizytowanych placówkach zwracano także uwagę na dostępność informacji na temat praw i obowiązków wychowanków oraz instytucji, do których nieletni mogą się zwrócić w razie potrzeby. Każdorazowo wobec braku takich danych na tablicach ogłoszeń, postulowano zamieszczenie adresów instytucji stojących na straży praw nieletnich, w tym sędziego rodzinnego, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, czy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Pomimo tego, że wychowankowie mogą rozmawiać o swoich problemach na zebraniach społeczności bądź bezpośrednio z wychowawcami lub

psychologami, istnienie możliwości zwrócenia się z nimi do instytucji zewnętrznej, jest niezwykle istotne. Nieletni powinni mieć stały, nieskrępowany dostęp do wyżej wskazanych adresów.

Ponadto, w wyniku wizytacji Krajowego Mechanizmu Prewencji zwrócono również uwagę na istotny problem, jakim jest postępowanie z dzieckiem, które jednocześnie jest wychowankiem placówki opiekuńczo – wychowawczej oraz młodzieżowego ośrodka wychowawczego lub socjoterapii. Należy zaznaczyć, iż postanowienie o umieszczeniu dziecka w MOW lub MOS nie uchyla automatycznie wcześniejszego postanowienia o umieszczeniu go w placówce opiekuńczo – wychowawczej. Na tej ostatniej placówce nadal ciążą nałożone przez sąd obowiązki w zastępstwie rodziców, takie jak zaspokojone jego podstawowych potrzeb bytowych, np.: wyżywienia, odzieży, środków czystości, podręczników szkolnych, zapewnienie im miejsca podczas urlopowania z MOW lub MOS. Tymczasem, z dostrzeżonej przez pracowników Krajowego Mechanizmu Prewencji praktyki wynika, że placówki opiekuńczo – wychowawcze nader często uchylają się od tego obowiązku. Przekłada się to na sytuację wychowanka, który w efekcie nie otrzymuje podstawowego wyposażenia lub nie ma gdzie spędzić ferii świątecznych (szerzej na ten temat w materiałach konferencyjnych).

Warto pokreślić, iż wszelkie uwagi płynące także ze strony dyrektorów i pracowników młodzieżowych ośrodków, dotyczące problemów z działaniem tych placówek zostają bardzo wnikliwie analizowane przez pracowników Krajowego Mechanizmu Prewencji. Dzięki wspólnemu doświadczeniu i wymianie poglądów możliwe było zwrócenie uwagi na wiele innych aspektów w funkcjonowaniu tych ośrodków. Skutkowało to licznymi wystąpieniami generalnymi do przedstawicieli władz odpowiedzialnych za system resocjalizacji nieletnich. Między innymi słuszne i konieczne było zwrócenie uwagi na potrzebę pilnego wydania nowego rozporządzenia dotyczącego stosowania środków przymusu bezpośredniego m.in. w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i socjoterapii lub poruszenie kwestii związanych z niedoprowadzaniem nieletnich do tych placówek, powodującym stale rosnącą liczbę wychowanków oczekujących na przyjęcie do nich.

W materiałach konferencyjnych znajdziecie Państwo najważniejsze wystąpienia generalne Rzecznika Praw Obywatelskich, pełniącego funkcję Krajowego Mechanizmu Prewencji, w zakresie działalności i funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych i socjoterapii, które mam nadzieję, zaowocują wypracowaniem jeszcze lepszych standardów w zakresie zapewnienia podopiecznym tych placówek bezpieczeństwa i ochrony przysługujących im praw.